

Woordenschat in Staal

Werken aan de uitbreiding van de woordenschat van kinderen is werken aan schoolsucces. Woordenschat speelt een rol bij alle taalvaardigheden: lezen, schrijven, spreken en luisteren. Woordenschat is nodig om te communiceren, om kennis en vaardigheden te verwerven bij de zaakvakken, en om rekenopgaven te kunnen maken. Vanwege dit grote belang van woordenschat voor school, maar ook daarbuiten, besteedt de methode Staal er veel aandacht aan met een effectieve en efficiënte didactiek. Hierbij wordt ingezet op de uitbreiding van zowel de brede als de diepe woordenschat van alle kinderen. Bij de brede woordenschatkennis gaat het om de hoeveelheid woorden die kinderen kennen (kwantitatief), bij de diepe woordenschatkennis gaat het om hoe goed de kinderen de woorden kennen, hoeveel betekenisaspecten zij aan een woord kunnen verbinden (kwalitatief). In Staal wordt aan de uitbreiding van de brede en diepe woordenschat gewerkt, enerzijds via directe instructie en anderzijds door het aanleren van woordleerstrategieën; in dit artikel leggen we uit hoe dat werkt.

Indirecte en directe woordenschatverwerving

De meeste woorden die iemand kent, heeft hij of zij via een indirecte manier verworven. Door te luisteren naar gesprekken, door zelf aan gesprekken mee te doen, door naar de televisie te kijken, door voorgelezen te worden of door zelf te lezen, pikken kinderen (en volwassenen) heel veel woorden op. Hierbij is het taalaanbod in de omgeving waarin de persoon zich bevindt van cruciaal belang. Hoe rijker en gevarieerder dit aanbod is, hoe meer woorden kinderen 'ontmoeten' en zich op deze indirecte, impliciete manier eigen kunnen maken. Naast deze indirecte manier van woordenschatverwerving is het van belang om ook expliciet woorden te onderwijzen.

Bij woordenschatonderwijs in Staal gaat het daarbij om zorgvuldig geselecteerde woorden, die voor de meeste kinderen onbekend of een beetje bekend zijn, die in een samenhangende context geplaatst worden, die nuttig en frequent zijn (1), die volgens een stapsgewijze aanpak herhaald onderwezen worden. Hierbij worden de kinderen uitgedaagd om deze nieuwe woorden te verbinden aan de kennis waarover zij reeds beschikken en toe te passen in voor hen functionele en betekenisvolle taalgebruikssituaties. Met name het toepassen van de geleerde woorden is belangrijk om te voorkomen dat het expliciete, directe woordenschatonderwijs, een losse geïsoleerde, activiteit wordt.

Daarom is bij *Staal* in week 1 en 2 de eerste les van de week steeds een woordenschatles. Doordat de doelwoorden terugkomen in de bronnen en de lessen die daarna komen (de lessen taal verkennen, spreken en luisteren en schrijven), wordt het gebruik van deze woorden verder gestimuleerd. In de toepassingslessen van week 3 werken de kinderen aan een eindproduct. In deze lessen krijgen de kinderen echt de kans om de nieuwgeleerde woorden te gebruiken en toe te passen in hun eigen publicatie of presentatie, waardoor het nut en de functie meteen duidelijk is.

De doelwoorden in *Staal*

Bij vakken als technisch lezen, spelling en rekenen is er tot op zekere hoogte consensus over wat er aangeboden moet worden. Bij woordenschat is dat minder goed af te bakenen. Het aantal doelwoorden dat via expliciete directe instructie en met de voor veel leerkrachten bekende viertaktaanpak van Verhallen en Van der Nulft (1) aangeboden kan worden is relatief beperkt. Binnen *Staal* worden in de groepen 4 en 5 twintig nieuwe, themagerelateerde woorden per thema aangeboden; in groep 6, 7 en 8 veertig woorden per thema. Méér doelwoorden aanbieden leidt bij de meeste leerlingen tot oppervlakkige kennis en tot frustratie bij zowel leerlingen als leerkrachten.

Staal kiest vooral voor kwalitatieve criteria. Een heel belangrijk criterium is dat de doelwoorden die aangeboden worden, voor de meeste kinderen nieuw moeten zijn. Onderwijstijd besteden aan woorden die kinderen al lang kennen, heeft geen toegevoegde waarde voor de woordenschat van kinderen. *Staal* kiest daarom voor uitdagende woorden. Nieuwe gebruikers van *Staal* zullen aanvankelijk ervaren dat de doelwoorden op een veel hoger niveau zitten dan zij en hun leerlingen gewend zijn. Bij een goede toepassing van de didactische aanwijzingen, zullen zij echter zien dat door deze keuze, de woordenschat van de kinderen in hun groep een enorme boost krijgt.

Criteria doelwoorden in *Staal*

- 80 % van de doelwoorden moet onbekend zijn voor de kinderen die het basisprogramma volgen. Voor de uitbreidingswoorden in het plusmateriaal geldt hetzelfde.
- De doelwoorden passen functioneel binnen het thema. Hierdoor biedt het thema een duidelijke, betekenisvolle, ondersteunende context voor deze aan te leren woorden.
Check: Als je de doelwoorden ziet, moet je op grond daarvan kunnen zien om welk thema het gaat. Hierdoor vormen de doelwoorden met elkaar één samenhangend cluster, dat weer onderverdeeld kan worden in deelclusters
- De doelwoorden zijn nuttig en frequent.
- Naast themawoorden worden ook schooltaalwoorden aangeboden. Dit zijn woorden die kinderen tegenkomen in instructies van de leerkrachten en/of bij de opdrachten die ze moeten uitvoeren. Schooltaalwoorden zijn niet gekoppeld aan een thema. Voorbeelden van schooltaalwoorden: paragraaf, inschatting, alinea, enz. In *Staal* staan deze woorden telkens onderaan de pagina in het werkboek.
- De doelwoordenlijst bevat naast zelfstandige naamwoorden, ook werkwoorden (inclusief vervoegingen), bijvoeglijke naamwoorden en functiewoorden (overige woorden).

Naast de basiswoorden, worden in *Staal* nog extra themagerelateerde woorden aangeboden voor hoogtaalvaardige en laagtaalvaardige kinderen. De kinderen oefenen met deze woorden met de oefensoftware.

Woorden voor hoog taalvaardige kinderen									
de bekerplant	geenszins	grotendeels	de nootmuskaat	de gekko	woekeren	de rimboe	hozen		
de wandelende tak	op je duimpje kennen	het kaneel		de mango	de kaaiman	de regentijd	de hoosbui		
de cacao	de neusaap	communiceren		de liaan	de bloedzuiger	les 5	het hardhout		
de toekan	de savanne	de expeditie	duurzaam	de survivalgids	de expert		de orchidee		
de wees	de toendra	de klamboe	observeren	de huidirritatie	inheems		de varen		
het poolgebied	enigszins	ongerept	de houtkap	het ongedierte	de avonturier		milieuvriendelijk		
		het leefgebied	lokaal	diervriendelijk	bevatten		vernietigen		
		het natuurreserveaat	de tropen	het paradijs	ontsmetten		de subtropen		
je gang gaan		het opvangcentrum	afgelegen	de klimplant	transpireren		het leefgebied		
de luiaard		het verblijf	oorverdovend	de insectenbeet	voorkomen		de schram		
de orang-oetan		de gids	verkennen	de jungle	vermijden		wemelen		
volledig	het argument	spectaculair	het regenwoud	wemelen	eetbaar	de wildernis	balanceren		
het regenwoud		het gebaar	bedreigd	het gekriebel	de uitrusting	de kokosnoot	de jodium		
nationaal	lokaal	de schutkleur		overleven	de (regen)poncho	de ananas			
internationaal	uitsterven	de lichaamstaal	de trektocht	de dierenbescherming	zuiveren	de bamboe			
Woorden voor laag taalvaardige kinderen									

Didactiek: tweesporen-aanpak in *Staal*

Om een brede én diepe woordenschat te realiseren, gaat *Staal* uit van een tweesporen-aanpak: zowel directe instructie van zorgvuldig geselecteerde doelwoorden, als de inzet op én het versterken van de indirecte manier van woordenschatverwerving door het expliciet aanleren van woordleerstrategieën.

Directe instructie

Voor de directe instructie is in *Staal* gekozen voor het viertaktmodel (1), aangevuld met inzichten van Marzano (2).

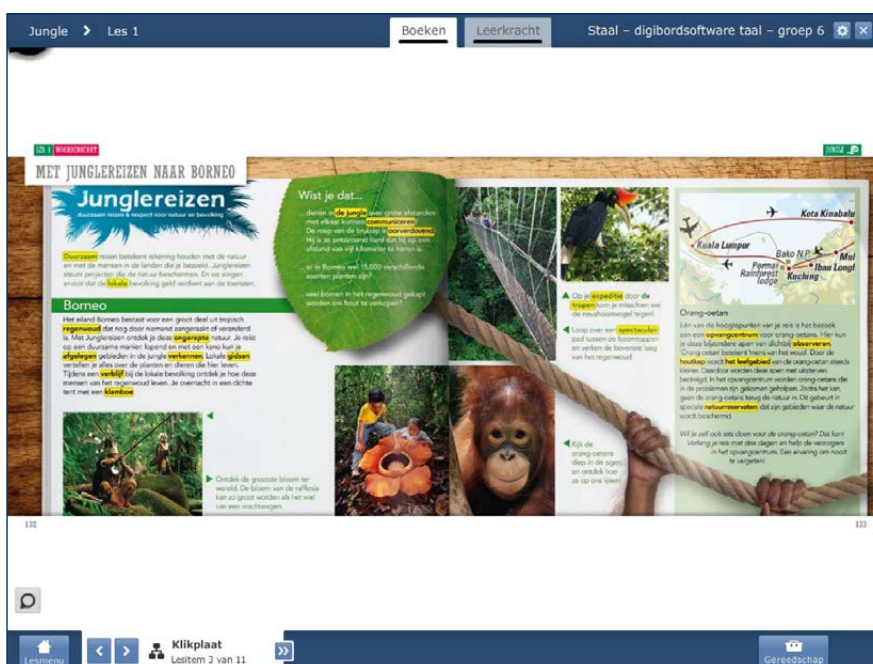
Het viertaktmodel bestaat uit vier fasen:

1. Voorbewerken
2. Semantiseren
3. Consolideren
4. Controleren

Bij de directe instructie zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- het werken met omschrijvingen in alledaagse woorden in plaats van definities, aangevuld met een contextzin
- reflectie op woordenschat in Kijk-Terug-opdrachten bij de woordenschatlessen
- het accent op de diepe woordenschatkennis.

Fasen viertakt	Voorbeeld uitwerking in <i>Staal</i>
Vorbewerken	Themafilm aan begin van ieder thema. Hiermee komen de kinderen in de sfeer van het thema. Bovendien komen veel doelwoorden in het themafilmpje aan bod.
Semantiseren	De woorden die kinderen moeilijk vinden en niet kunnen afleiden uit de context of de betreffende bron, worden door de leerkracht zelf gesemantiseerd al dan niet met behulp van de woordenschatfilmpjes op het digibord of de omschrijvingen in de handleiding.
Consolideren	<p>Consolideren gebeurt in <i>Staal</i> met:</p> <ul style="list-style-type: none"> - oefeningen in het werkboek tijdens de woordenschatles - gebruik van de woorden in de lessen taal verkennen, spreken & luisteren en schrijven in week 1 en 2 - gebruik van de woorden tijdens de toepassingslessen in week 3, wanneer kinderen werken aan een eindopdracht - remediëring en herhalings-opdrachten voor woordenschat in week 4, na de toets - Ga-verder-pagina's voor woordenschat voor extra consolidatie - oefensoftware voor woordenschat op drie niveaus.
Controleren	<ul style="list-style-type: none"> - In elk thema maken de kinderen een methodeafhankelijke toets, waarin zowel de brede als de diepe woordenschatkennis van de aangeboden woorden getoetst wordt. - Doordat de lessen binnen <i>Staal</i> een duidelijke samenhang hebben, krijgt de leerkracht ook zicht op of kan expliciet observeren in hoeverre de kinderen de aangeboden woorden ook actief gebruiken. - De groepsles (les 15) is een extra speels controle- en consolidatiemoment en een terugblik op de themawoorden.

Impliciete woordenschatverwerving en woordleerstrategieën

Vaak zijn we er ons niet van bewust dat we voortdurend woorden leren. Woorden als blokkeerfries, sjoemelsoftware, genderneutraal, vluchtelingenquotum, e.d. zijn woorden die we via kranten, televisie, sociale media en/of in interactie met anderen kunnen verwerven zonder dat er een leerkracht in de buurt is om het woord te semantiseren. Dat geldt voor volwassenen en ook voor kinderen. Vooral het lezen is een belangrijke bron voor impliciete woordenschatverwerving. Binnen *Staal* wordt daarom gewerkt met bronnen (teksten, afbeeldingen, infographics) die kinderen ook in het leven van alledag (kunnen) tegenkomen. Deze rijke bronteksten zijn letterlijk een bron voor het verwerven van nieuwe woorden. Hierbij gaat het zowel om de woorden die geselecteerd zijn voor de hierboven genoemde directe instructie, als om woorden waar geen expliciete instructie op ingezet wordt.

Bij het lezen en bespreken van de bronteksten zetten kinderen vaak, zonder dat ze zich daarvan bewust zijn, natuurlijke, informele woordleerstrategieën in. Strategieën die ze ook buiten de context van de school inzetten om nieuwe woorden te verwerven. Door binnen de schoolcontext woordleerstrategieën aan te leren, maken we kinderen van onbewust (on)bekwaam, bewust bekwaam, waardoor het aantal woorden dat ze leren kennen enorm kan toenemen. Daarmee werken we aan de uitbreiding van de brede woordenschat van kinderen.

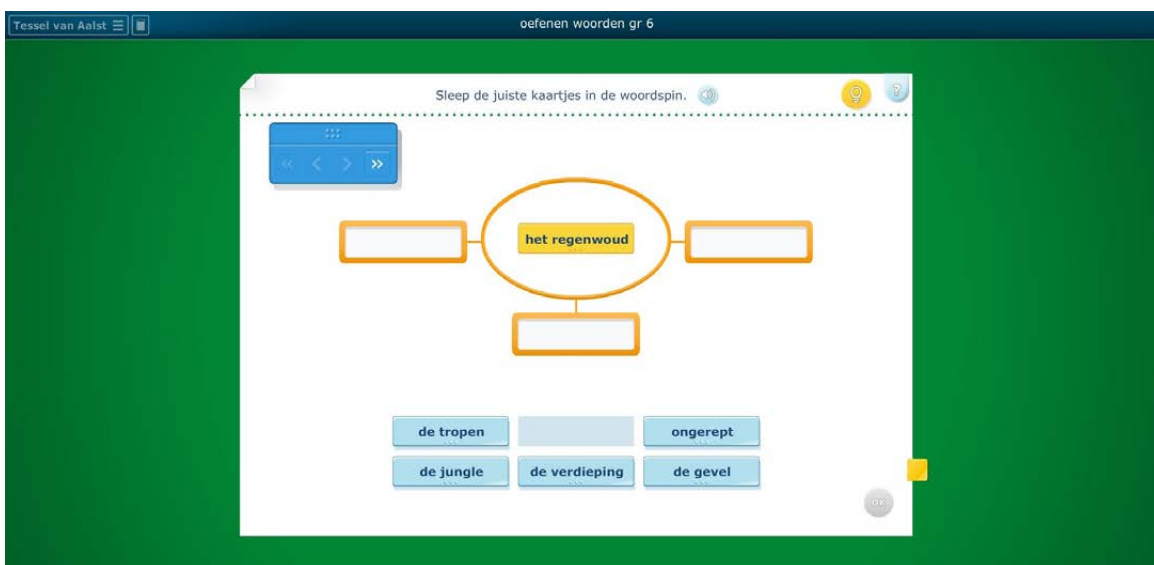
Woordleerstrategieën in <i>Staal</i>	
Strategie	Aanwijzing in de <i>Zo zit het!</i> Hoe vind je de betekenis van een woord?
Gebruikmaken van contextinformatie en illustraties.	- je leest een tekst - je kijkt naar een afbeelding
Gebruikmaken van woordvormen (groep 7-8): - samenstellingen - voorvoegsels als anti-, super-, micro- - enkel en meervoud - verbuigingen - tegenstellingen.	- je leidt het woord af
Gebruikmaken van andere manieren om achter de betekenis te komen.	- je vraagt het aan iemand die het weet - je zoekt het woord op

Differentiatie

In *Staal* vindt differentiatie bij woordenschat op een aantal manieren plaats. Zo is er sprake van differentiatie door middel van:

- de inzet van het IGD-model. Hierbij gaat het om een vorm van het directe instructiemodel waarbij de differentiatie met name bestaat uit het verschil in instructiebehoefte. Taalzwakke kinderen krijgen verlengde instructie
- tempodifferentiatie: aan het einde van de lessen kunnen de kinderen zelfstandig doorwerken aan extra lessen voor woordenschat: Ga-verder-opdrachten
- pluslessen: in de speciaal voor hoogtaalvaardige leerlingen ontwikkelde pluslessen krijgen deze kinderen moeilijkere woorden aangeboden die passen bij het thema

- na de toets maken de kinderen opdrachten op drie niveaus:
 - o 1 ster: herhalen op drempelniveau
 - o 2 ster: herhalen op basisniveau
 - o 3 ster: verrijkningsniveau
- oefensoftware woordenschat:
 - o 1 ster: de laagtaalvaardige kinderen oefenen met de software met hoogfrequente woorden die passen bij het thema
 - o 2 ster: alle kinderen oefenen met de software de doelwoorden van de week
 - o 3 ster: de hoogtaalvaardige kinderen oefenen met extra themagerelateerde pluswoorden.

Vier extra thema's voor groep 8: extra woordenschat

Bij Staal zijn onlangs vier extra thema's voor groep 8 ontwikkeld, die ook in een combinatiegroep 7/8 gebruikt kunnen worden. In deze nieuwe thema's zijn, mede op basis van ervaringen vanuit de praktijk, enkele zaken verder doorontwikkeld.

Enkele doorontwikkelingen op het gebied van het woordenschatonderwijs:

- **Aanvinkbolletjes bij woorden:**
 - o De kinderen geven bij het aanbieden van de woorden van de week (les 1 en les 5) steeds aan hoe goed ze een woord kennen door een vinkje te zetten bij onbekend – beetje bekend – bekend. De kinderen kunnen zich met name richten op het leren kennen van de woorden die ze het moeilijkst vinden (eigenaarschap en gepersonaliseerd leren). Door aan het eind van het thema opnieuw de woorden te scoren, zien ze welke woorden ze aan hun persoonlijke woordenschat hebben toegevoegd (3). Zo wordt het leerproces van een kind heel zichtbaar.
 - o De leerkracht kan deze informatie gebruiken om de instructie af te stemmen op de persoonlijke woordenschat van individuele kinderen of de 'groepswoordenschat' van de kinderen in zijn groep. Zo wordt de instructie nog effectiever.

- In de themahandleidingen voor de extra thema's krijgt de leerkracht nog meer aanwijzingen voor het semantiseren van de doelwoorden en is het lesmodel van les 1 en 5 iets aangepast. De tijd voor de instructie is uitgebreid waardoor er meer ruimte is voor het semantiseren van een deel van de themawoorden.
- Er wordt nog meer dan al het geval was ingezet op het consolideren van de aangeboden woorden; in het digibord is bij elke niet-woordenschatles een 5-minuten consolidatiespel opgenomen als start van de les. Dit is een kort spelletje dat je met de hele klas speelt om de themawoorden extra te oefenen.
- Waar mogelijk en relevant voor de woordenschatuitbreiding wordt nog meer ingezet op het werken met woordclusters aan de hand van grafische modellen (woordtrap, woordparaplu, woordkast en woordspin), zowel in het werkboek als in de instructie via het digibord.

Hiermee wordt de krachtige woordenschatdidactiek van *Staal* nog verder versterkt.

Tips:

- Naast de bronnen uit *Staal* bent u zelf ook een bron voor rijke taal. Gebruik daarom uitdagende woorden die in de zone van de naaste ontwikkeling van kinderen liggen en herhaal deze woorden vaak en in verschillende contexten. Dit stimuleert de kinderen om na te denken over de mogelijke betekenis van deze woorden.
- Neem een voor de meeste kinderen moeilijk woord in gedachte en gebruik dit woord gedurende één dag heel vaak. De kinderen moeten raden wat uw woord van de dag was.
- De werkwijze met de aanvinkbolletjes uit de nieuwe thema's voor groep 8 (zie boven) kunt u ook bij de andere thema's in de groepen 4 tot en met 8 gebruiken. Laat eerst het 'Zo zit het!'-filmpje zien en bespreek met elkaar de 'Zo zit het!'. Doe hardop denkend voor hoe u de betekenis van een woord vindt. Laat daarna de woorden van de week in het werkboek scoren door de kinderen een kruisje achter het woord te plaatsen: rood bij: ken ik niet, oranje bij: ken ik een beetje, groen bij: ken ik (4).
- Werk met een woordmuur waarbij u de doelwoorden ophangt onder drie stroken: rood, oranje en groen. Hang de voor de meeste kinderen van de groep onbekende woorden links (rood), de woorden die een beetje bekend zijn in het midden (oranje) en de bekende woorden rechts (groen). Probeer samen met de kinderen zoveel mogelijk in het rijtje bekende woorden (groen) te krijgen.
- Daag de kinderen uit om de doelwoorden niet alleen te gebruiken bij het spreken en luisteren, bij het schrijven van teksten bij de lessen van *Staal*, maar ook bij spreek-, luister- en schrijfactiviteiten bij andere vakken.
- Pas de woordenschatdidactiek van *Staal* ook toe bij de andere vakken.

Tjalling Brouwer, conceptauteur *Staal*

Bronnen

- 1 Verhallen, M. & Verhallen, S. (2000). *Woorden leren, woorden onthouden. Handleiding voor leraren in basis- en voortgezet onderwijs*. Amersfoort: CPS.
- 2 Marzano, R.J. (2004). *Building background knowledge for academic achievement. Research on what works in schools*. Alexandria, USA, ASKD.
- 3 Brouwer, Tj. (2011). *Woordenschatonderwijs 2.0. Tijdschrift taal, 2 (4), 14-17*.
- 4 Brouwer, Tj. (2009). *Scoor een woord. JSW, nr. 5, jrg. 93, p. 34-38*.